

ساختار فرهنگها و واژه‌نامه‌های تخصصی

مهشید مشیری
گروه زبان فرانسه

در تدوین فرهنگها و واژه‌نامه‌های تخصصی و فنی، دو نوع ساختار مورد مطالعه قرار می‌گیرد. ساختار کلان و ساختار خرد. مقاله حاضر به معرفی و توصیف این دو ساختار (Structure) اختصاص دارد.

جامعه ما نیز، خصوصاً در سالهای اخیر، این امر به عنوان موضوعی جدی و گاه حاد مورد توجه بوده است. از اینرو در بازار کتاب ناظر انتشار مجموعه‌های متعدد واژگانی در زمینه‌های گوناگون فنی و تخصصی بوده‌ایم، که البته مایه خرسندی است. با این حال اکثر این مجموعه‌ها اگرچه نشانگر تلاش - گاه بی دریغ - متخصصین و مترجمین و دست‌اندرکاران واژه‌سازی و برابریابی علمی است، لیکن معمولاً از نظر اسلوب واژگان‌نگاری دارای ایراداتی است در مقاله حاضر کوشش می‌شود که مختصراً در باره قالب یا ساختار و نحوه ارائه فرهنگها و واژه‌نامه‌های تخصصی (دوزبانه) نکاتی کلی ذکر شود. شاید در امر واژگان‌نویسی تخصصی مفید واقع گردد.

پیشرفت علم و فن در جهان، با پیدایش مفاهیم جدید و نیز با تکوین واژه‌های نوین در زمینه‌های گوناگون تخصصی همراه است. آنان که از این نظر پیشتازند، یعنی کشورهای پیشرفته صنعتی، علمی، فنی جهان، معمولاً به زبان خود، که زبان علم و صنعت و فن است، واژه می‌سازند. و آنان که در این امر پیشتاز نیستند، برای نشر و توسعه علوم و فنون جدید در جامعه خود، همواره با سیل مفاهیم نوین خیل واژه‌های بیگانه در زبان بومی مواجه هستند، و معمولاً در اندیشه راه چاره‌ای. یکی از تمهیداتی که معمولاً در این مورد صورت می‌گیرد، ارائه واژه‌ها و برابریابی بومی، در قالب فرهنگها، واژه‌نامه‌ها، واژگان‌نامه‌ها و... یا به کلام فنی‌تر، مجموعه‌های اصطلاح‌شناختی و واژگان فنی و تخصصی است. در

خواهد شد. به منظور سهولت فیش برداری برای هریک از منابع مورد استفاده یک کد در نظر گرفته می شود.

۱-۲- تهیه فیش و مشخصات فیش: مشخصات مربوط به هر واژه تخصصی به شرح زیر و در جای خاص خود روی فیش نوشته می شود.

- واژه خارجی (انگلیسی، فارسی، فرانسوی، آلمانی و...)

- برابر (یا برابرهایی) فارسی با ذکر علامت اختصاری ماخذ

- تعریف واژه

- ارجاع به واژه‌هایی که از نظر صوری یا معنایی با واژه مورد نظر در یک حوزه قرار می گیرند (با استفاده از آنالوژی)

- توضیح، تصویر، جدول یا نموداری که در درک مفهوم واژه مؤثر است.

- نشانه اختصاری رشته تخصصی (یا زیرتخصصی) ای که واژه مورد نظر در آن کاربرد دارد.

- ....

اطلاعات مربوط به هر واژه می تواند، به اقتضای نیاز، شامل تمام یا قسمتی از نکات یاد شده باشد. در صورتی که ضبط اطلاعات فوق روی یک فیش میسر نباشد، برای هر واژه بیش از یک فیش در نظر گرفته می شود و فیشهای مربوط به یک واژه شماره گذاری و به فیش اصلی ضمیمه می شود. وظیفه بسیار مهم در امر تهیه فرهنگ یا واژه نامه تخصصی، انتخاب یا ساختن برابر صحیح فارسی برای واژه خارجی بر طبق اصول و ضوابط معین است. برابر بر ساخته یا منتخب فارسی با نشانه * روی فیش مشخص می گردد. فیشهای تکمیل شده به ترتیب حروف الفبای واژه های مدخل (که معمولاً واژه خارجی است) ردیف می گردد و در فیشدان نگاهداری می شود. تذکر آنکه در این مرحله مطالبی که روی فیشها ضبط شده است، می تواند به عنوان واژگان^۱

به طور کلی در واژگان نگاری در اصطلاح شناسی، دو نوع ساختار برای فرهنگها، واژه نامه ها و سایر انواع مجموعه های اصطلاح شناسی و واژه شناسی در نظر می گیرند: ساختار کلان^۱ و ساختار خرد^۲. در اینجا این دو ساختار را فقط در مورد فرهنگها و واژه نامه های تخصصی بررسی می کنیم. و پیش از بررسی لازم می دانیم که تعریفی از «فرهنگ تخصصی» و «واژه نامه تخصصی» به دست بدهیم.

* فرهنگ تخصصی^۳ مجموعه ای است که اصطلاحهای یک رشته تخصصی را از راه تعریف، توصیف و تصویر و غیره ارائه می کند، و برابرهایی فارسی آن را به دست می دهد.

* واژه نامه تخصصی^۴ مجموعه ای است که اصطلاحهای مربوط به یک رشته تخصصی در زمینه خاص و برابرهایی فارسی آن را ارائه می کند، بی آنکه تعریفی از آن به دست دهد.

و اینک ساختار فرهنگها و واژه نامه های تخصصی:

۱- ساختار کلان (ماکرو): منظور از ساختار کلان، سازمان کلی هر فرهنگ یا واژه نامه است. مشخصات این «ساختار» به شرح زیر است:

۱-۱- پیکره^۵، مجموعه منابع و ماخذی است که در تدوین یا ترجمه فرهنگ و واژه نامه مورد استفاده قرار می گیرد. تهیه این مجموعه از کارهای اساسی تهیه فرهنگ و واژه نامه است. تمام واژگان مربوط به یک زمینه تخصصی از این مجموعه استخراج و به روی فیش برده می شود. مدخلها و مطالب مندرج در فرهنگ و واژه نامه پس از مطالعه فیشها انتخاب و ضبط می شود.

در مقدمه کتاب، روش استفاده از پیکره ذکر و مشخصات منابع و ماخذ در کتاب شناسی ارائه می شود. بدیهی است که هرچه منابع بیشتری جمع آوری گردد و مورد استفاده قرار گیرد، فرهنگ و واژه نامه دقیق تر و جامع تری تدوین

1) Macro Structure

3) Dictionnaire technique

5) Corpus

2) Micro Structure

4) lexique

6) Vocabulaire

ساختار خرد می‌گویند.

۱-۲- بند ۱^۳، به هریک از تقسیمات سیاهه فرهنگ یا واژه‌نامه اطلاق می‌شود که شامل مجموعه‌ای از اطلاعات و مشخصات مربوط به هر مفهوم علمی است. بندهای هر فرهنگ یا واژه‌نامه به صورت مجزا و مستقل، ولی با نظم خاص ارائه می‌شوند، به ترتیب که انسجام کلی فرهنگ یا واژه‌نامه حفظ شود.

۲-۲- مدخل. واژه‌های که کلید مراجعه به هر بند، و به عبارت دیگر کلیه مراجعه به فرهنگ و واژه‌نامه است، مدخل نامیده می‌شود.

۲-۳- نوع اطلاعات مربوط به مدخل. محتوای بند یا اطلاعات مربوط به هر مدخل که در ذیل آن به صورت منظم و منسجم ارائه می‌گردد، می‌تواند بسته به مورد شامل نکات گوناگونی باشد. بدیهی است که هرچه این اطلاعات کاملتر باشد، فرهنگ یا واژه‌نامه کاملتری تهیه خواهد شد. این اطلاعات می‌تواند در فرهنگها و واژه‌نامه‌های تخصصی، شامل نکات زیر باشد:

- املاي واژه خارجی
- مقوله دستوری واژه خارجی
- برابره‌ای واژه در سایر زبانها
- برابر فارسی (یا برابره‌ای فارسی)
- مقوله دستوری واژه فارسی
- متضادهای خارجی
- ارجاعات
- سایر نکاتی که در فیش مربوط به واژه ضبط شده و ذکر آن در تفهیم و درک واژه و مفهوم علمی مؤثر است.

۲-۴- استفاده از نشانه‌ها: معمولاً در واژگان‌نگاری برای بیان مشخصات گوناگون واژه‌ها، از نشانه‌های متفاوتی استفاده می‌شود، هر نشانه نقش معرفی یک یا چند مشخصه نزدیک به هم را به عهده دارد. نشانه‌ها و نقش آنها باید دقیقاً

تخصصی به روی کاغذ بیاید. در واقع واژگان تخصصی که مجموعه اطلاعات موجود در پیکره واژگانی مربوط به یک تخصص معین را - در ادبیات آن رشته در یک زبان خاص - به دست می‌دهد، نخستین گامی است که در تهیه واژه‌نامه و فرهنگ تخصصی برداشته می‌شود و می‌تواند به طور جداگانه چاپ و در اختیار اهل فن قرار گیرد.

۱-۳- انتخاب مدخلها^۷ و تعیین سیاهه^۸: با توجه به فیشهای تکمیل شده، مدخلهای مناسب فرهنگ با واژه‌نامه تخصصی انتخاب می‌شود و سیاهه (یا بدنه اصلی) فرهنگ یا واژه‌نامه تخصصی تشکیل می‌گردد.

بدیهی است که در مورد فرهنگ یا واژه‌نامه‌هایی که به فارسی ترجمه می‌شوند، فرهنگ خارجی الگو قرار می‌گیرد و سیاهه از پیش آماده است.

۱-۴- طبقه‌بندی^۹ برای ارائه سیاهه، بسته به مورد، معمولاً از طبقه‌بندیهای زیر استفاده می‌شود:

الف) طبقه‌بندی موضوعی (سیستماتیک^{۱۰})، که در آن مدخلهای فرهنگ یا واژه‌نامه به صورت سیستمی و با توجه به موضوع ردیف می‌شوند و واژه‌های تخصصی برحسب روابط معنایی آنها طبقه‌بندی می‌گردند.

ب) طبقه‌بندی الفبایی^{۱۱}، که در آن مدخلهای فرهنگ یا واژه‌نامه به روش صوری و برحسب حروف قراردادی الفبای زبان ردیف می‌شوند.

ج) طبقه‌بندی مختلط^{۱۲}، که در آن، مدخلهای فرهنگ یا واژه‌نامه تماماً به روش موضوعی و الفبایی طبقه‌بندی می‌شوند. به این ترتیب که واژه‌های مربوط به هر حوزه معنایی، در درون آن حوزه، به صورت الفبایی ردیف می‌شود.

۲- ساختار خرد (میکرو): سازمان ارائه اطلاعات و مشخصات مربوط به هر مفهوم علمی را

7) Entrée

9) Classification

11) Classement alphabétique

13) article

8) Répertoire

10) Classement Systématique

12) Classement mixte

برای ارجاع به واژه دیگر یا مدخلی دیگر.

لازم به یاد آوری است که انتخاب نشانه‌ها، و تخصیص آنها به مفاهیم خاص، کاملاً قراردادی است و می‌تواند بسته به سلیقه واژگان‌نگار صورت گیرد، ولی در سرتاسر فرهنگ یا واژه‌نامه باید به گونه‌ای یکدست از آنها استفاده شود.

۲-۵. استفاده از نشانه‌های اختصاری. در واژه‌نامه‌ها و فرهنگها، اگر واژه‌ای در شاخه‌های مختلف تخصصی (یا زیرتخصصی) دارای مفاهیم متفاوتی باشد، آن شاخه‌های مختلف با علامت اختصاری معرفی می‌شوند. نشانه‌های اختصاری ممکن است برای بیان ویژگیهایی که موقعیت خاص واژه موردنظر را از نظر زبانی؛ تاریخی و غیره مشخص می‌کند، نیز به کار رود. نشانه‌های اختصاری نیز کاملاً قراردادی است ولی یکپارچگی در نحوه استفاده از آنها در سراسر فرهنگ امری ضروری است.

معلوم، و نحوه استفاده از آنها باید کاملاً یکدست باشد. برخی از این نشانه‌ها به صورت زیرند:

= برای نشان دادن صورتهای گوناگون املائی واژه‌ها

؛ برای جدا کردن معنی‌های گوناگون یک واژه. در این مورد ممکن است از اعداد ترتیبی نیز استفاده کرد. این نشانه برای نمایاندن متضادها نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

* برای نشان دادن واژه مرجح. منظور از واژه مرجح، واژه‌ای است که کاربرد آن به مترجمین و متخصصین و اهل فن توصیه می‌شود. توضیح آنکه، هرگاه برای یک واژه چند برابر فارسی، متداول شده باشد، ابتدا واژه مرجح و سپس سایر برابرها، در صورت لزوم ذکر می‌شوند. و واژه مرجح با علامت * مشخص می‌گردد.

( ) برای ارائه مفهوم کلی واژه به اختصار، یا توضیحات کوتاه اضافی.

[ ] برای تعیین رشته‌ها و مقوله‌های مختلف

تخصصی

کتاب‌شناسی:

- AKHMANOVA, O et G. AGAPOVA Terminology, Theory and Method. Moscow: Moscow state University, 1974.
- AUGER, Pierre et Louis - Jean ROUSSEAU. Méthodologie de la recherche terminologique. Québec. Études, recherches et documentation; 1978.
- DUBOIS, Jean. et Claude DUBOIS, Introduction à la lexicographie: le dictionnaire. Paris: Larousse. 1971.
- HARTMAN, Reinhard (éd.). Lexicography: Principles and Practice. London: Academic Press. 1983.
- MOSHIRI, Mahshid. Persan scientifique: Vue historique. Journal of Humanities, Az-zahra, University Vol. 1. No.1. 1989.
- MOSHIRI, Mahshid. Persan scientifique: Tendances linguistiques, et typologie des termes. Journal of Humanities, Az-zahra University Vol.1. No. 2 1990.
- QUÉBEC. OFFICE DE LA LANGUE FRANÇAISE. le rôle du spécialiste dans le travaux de terminologie. Québec, 1982.
- ROBERT, Paul. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris, Le Robert 1984.

- مشیری، مهشید. فرهنگ زبان فارسی (الفبایی - قیاسی)، چاپ اول، انتشارات سروش، تهران ۱۳۶۹
 - مشیری، مهشید. نقد دو فرهنگ زبان‌شناسی، نشر دانش، سال ۳، شماره ۲، (بهمن و اسفند ۱۳۶۱)، مرکز نشر دانشگاهی ایران